

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд **„Динамика на креативността във феномена гранична ситуация“** на Петър Димков от доц. д-р Ина Димитрова, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Дисертационният труд, с който Петър Димков кандидатства за придобиването на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.3. Философия (Съвременни философски теории) е с обем 526 компютърни страници, организиран в увод, три глави, заключение и библиография. Последната се състои от 572 заглавия.

Изследването е посветено на понятието гранична ситуация и във фокуса му е отношението креативност – гранична ситуация. Централно значение за предложената концептуализация има наследството на Карл Ясперс, макар трудът да представя изчерпателно и да засяга и коментира и редица други автори. В първата част „Авторски бележки към читателя“ се представя основната теоретична схема, през която авторът мисли и която впоследствие прилага към различни полета, както и задължителните елементи като предмет и обект на изследване, понятиен апарат, работна хипотеза, актуалност на проблематиката, цел и задачи, кратко представяне на аргументативния ход в главите, които следват. Към тази първа стъпка е подхождено професионално и амбициозно. Тук и в първа глава „Понятието „гранична ситуация“ в екзистенциалната философия на Карл Ясперс“ детайлно се реконструира концепцията на Ясперс за граничните ситуации като екзистенциални преживявания за „стоене на границата“, които са първични спрямо всяко психично преживяване и могат да служат като механизъм за себеактуализация (22 стр.). Тя е пряко свързана с възможността или способността ни за креативност - активна преди и след самото преживяване на граничните ситуации (47 стр.). Низът от креативни себеактуализации в крайна сметка е самото постоянно ставане на нас самите в хода на живота ни, мислен като произведение на изкуството (29 стр.), а *„динамиката на креативността“* преди, по време и след преживяванията на гранични ситуации, следователно, е идентична с *динамиката на самия живот* в неговата цялост, автентичност и безкрайно себеусъвършенстване.“ (пак там). Наред с умело проведената реконструкция и философски анализ тук трябва да се отчете и потенциалът на намерението на дисертационния труд тази чисто философска позиция да бъде обработена и отработена „посредством неврофеноменологични и неврофилософски изследвания“, да бъде доразвита в интердисциплинарен дух „и да се мисли за евентуалновъзможни способности за превъзможване на граничните ситуации, както и за тяхното индуциране, което би помогнало в доразвиването на концепцията за граничните ситуации и експерименталното изследване на самия феномен“ (49 стр.). Това намерение се разгръща в следващите две глави, но преди да се спра на тях, ще си позволя да припомня един щрих към културно-философския контекст, в който е формиран Ясперс, и който, според мен, хвърля допълнителна светлина върху екзистенциалната същност и функция на граничните ситуации и цялата базисна схема, в която „автентичният, пълнокръвен и действителен живот на човека контрастира с изкуствения, малокръвен и сух живот на масите. От една страна е индивидуалността с нейната своеобразна прелест, а от друга – безличността в нейния живот, наподобяващ „живот на автомат““ (31 стр.).

Въпросният щрих е един много специфичен елемент от умонастроеността и преживяването на света, характерно за германския културен контекст от края на 19 и първите десетилетия на 20 век, който облечен в различни понятийни одежди присъства при множество централни фигури – от Ясперс и Хайдегер през Шпенглер, Вебер, Ернст Юнгер до Карл Шмит – поколението на „консервативните революционери“, както ги наричат някои изследователи. Имам предвид

фигурата на решимостта, на екзистенциална непоколебимост в тоталната откритост (Entschlossenheit), на онтологичния акт на „решението“, на светополагащия жест на суверена (т.нар. децизионизъм при Шмит). Тя всъщност е основата на толкова характерното и добре реконструирано и в дисертационния труд противопоставяне между автентичност и посредственост на неавтентичното битие, на das Man, на масата, безлично съществуваща в социалните роли, „полепнали“ по нас и скриващи автентичната ни същност. Достъп до въпросната екзистенциална автентичност ни дават именно граничните преживявания, като едно от най-образцовите тогава е войната, Fronterlebnis - уникалните и неповторими моменти на екзистенциален риск, на Angst, и „извънредността“ (извънредното положение при Шмит) като единствената възможна основа на „автентичността“. Освен като допълнителен щрих, подобен по-широк поглед би могъл да постави въпроса например дали наистина креативността следва да бъде мислена като активна преди и след граничната ситуация или всички тези автори биха били по-скоро склонни да я отъжествят именно с извънредното събитие на самото гранично преживяване, с блясъка на суверенното „решение“, което взривява черупката, предпазвава ни дотогава от „чудото и ужаса“ на Всеобхватното (38, 290 стр.)

Втората глава „Науката на психо-соматичния комплекс срещу философското съзнание“ е изключително обхватна като замисъл, реконструирани традиции и анализирани автори. Това е направено информирано и задълбочено. Тук ще отбележа някои места, които според мен изискват специфициране на тезите. Например в частта „Интродукция в изследванията на съзнанието“ присъства едно прекалено обобщаващо твърдение относно съвременната *Philosophy of Mind and Cognition*, а именно тезата, че „във философията, общоприето е положението, че съзнанието е винаги съзнание за нещо, тоест то е *интенционално*“ (стр. 174 и 181). Това обобщение не отразява сложността на полето, на дискусиите около интенционалност и репрезентация, и например позициите на толкова централни автори като Даниъл Денет, според когото имаме интенционална нагласа (intentional stance), която е начин на описание, интерпретация и предсказване на поведението на сложни системи. Трябва да се отбележи ще, че на стр. 256 той е определен като представител на традицията, разглеждаща аза като хомункулус, а всъщност той е основен критик на тази постановка, наречена от него „картезиански театър“.

Също така бих отбелязала, че тази изключително богата и влиятелна перспектива – англоезичната или аналитичната философия на съзнанието - е твърде минимистично отразена, имайки предвид, че намерението на автора е да представи нещо като state of the art на полето. Разбира се, ограничения винаги има, но за мен е необоснован изборът тя да се споменава бегло, а да присъстват Мечков, Шингаров и Рубинщайн, колкото и да са важни в съответните традиции. По подобен начин в подчастите на тази глава – когнитивна наука, философия на емоциите; афективна наука, функционална невроанатомия, ретикуларна формация, лимбична система, невропсихофармакология - които целят общо въвеждане в състоянието на съответните научни полета и постижения (отново state of the art), за мен е проблем подборът на източници. Накратко – защо при представянето на невропсихофармакологията например краткият обзор не стъпва на водещите и най-нови ръководства (handbooks), а на Иван Темков и Георги Узунов от 60-те и 70-те години – при цялото ми уважение към тези български психиатри от социалистическия период?

Трета глава „Динамика на креативността във феномена „гранична ситуация““ обхваща основната, приносна част на изследването и съдържа много добри концептуални попадения като идеята за креативността като миниатюра на гранична ситуация, очертаването на един

проект за философия на креативността, въвличането и прилагането на понятието „поток“ (flow) (в скоби отбелязвам, че на български език са преведени изследвания на Михайл Чиксентмихай, сред които и самата „Креативност. Психология на откривателството и съзидателността“, което е добре да се отбележи за бъдещи любопитни читатели на дисертационния труд, особено ако бъде публикуван като книга), както и един особено проникателен и добре прведен анализ на логотерапията на Виктор Франкъл.

По психиатрична линия, ако мога да се изразя така, също много важни са секциите Феноменология на психеделичното състояние: Психеделици и гранични ситуации и частта за депресивно-песимистичния реализъм. Представянето на депресивните състояния като „адаптивен процес, в който, чрез прилагането на мисловен процес, характеризиращ се с аналитичност и руминация, се поясняват и може би разрешават сложни, най-вече социални проблеми“ (379 стр.) въз основа на съответните изследвания от областта, може да се мисли като важен елемент от т.нар. социална психиатрия.

Тук изборът на източници отчасти поставя очертавания по-горе въпрос - защо източници по изключително актуални в момента и активно разработвани проблеми в психиатрията са български автори от 60-те, 70-те, 80-те години. Имайки предвид дори трансформациите в класификаторите (МКБ и DSM), промените при определянето на границите на нозологичните единици – да не споменаваме конкретните локални трудности и несъвършенства на диагностиката, които са коментирани в публикации от фигури от ранга на Темков - подобен избор изисква най-малкото коментар. Например по повод LSD се цитират изследванията на Иван Темков и Марина Бояджиева (маркирам тук например факта, че от текстове на Коста Заимов става ясно, че Бояджиева и Меглена Ачкова са провеждали експериментите с лица с интелектуални затруднения, което най-малкото е специфика на експерименталния дизайн, която следва да се има предвид), по повод психологията на емоциите Христо Христов, за депресията – състояние, което на всекидневен език можем да наречем психиатричен „хит“ (в смисъл на ключов обект и залог на професията и на голямата фармацевтика) се представя през Темков и Киров от 1976 г. и Ташев от 1979 г. По подобен начин по нататък дефиниция на мутация се дава през Крачунова, а за еволюция през Драга Тончева – и двете от техни текстове от 80те (408 и 409 стр. съответно). За мен този подход е проблематичен, защото логиката на позоваването в академичен текст е да се стъпи на авторите, въвели понятието, или авторите, най-представителни за полето, или пък авторите, които са най-актуални в момента. В този смисъл, българските психиатрични трудове могат да са прекрасен източник, ако целта е да видим как преди 50-60 години в социалистическата психиатрия са изглеждали и как са били третираны определени диагнози, но ако правим state of the art следва да се цитират например многобройните наръчници (handbooks) от последните години.

След тези подчасти следва „Философия на човешкото когнитивно фармакологично подобрене: Генеза на фармакометафизиката“, която е последното, на което ще спра в това становище поради оограничения обем на жанра – макар дисертационният труд, като всяко мащабно и качествено философско начинание, да позволява и провокира още много размисли. Нейната задача е да обсъди *фармакологично-когнитивните подобрители* (англ. *enhancers*), в „допирната им точка с екзистенциалната философия и особено с преживяванията по време на гранични ситуации дотолкова, доколкото се явяват като средство за борба с негативните преживявания в рамките на граничните ситуации.“ (394 стр.) Тази изследователска перспектива несъмнено е особено обещаваща и е една от приносните идеи в анализа.

Бих искала да насоча вниманието към няколко дребни неща, например, твърдението, че фармакологичните когнитивни подобрители (посочените на 397 стр. психостимуланти и ноотропици) „са лишени от психотропни и/или странични ефекти и могат да се използват без особена опасност от поява на такива странични ефекти“ (395 стр.). Риталинът, например, който се предписва, особено в САЩ, на деца с дефицит на вниманието и хиперактивност, съвсем не може да се определи като невинен по отношение на дългосрочни странични ефекти. Допълнителни критики в тази и други посоки могат да се намерят например при Франсис Фукуяма (един от най-известните консервативни автори в този дебат), главата „Неврофармакология и контрол на поведението“ в книгата му Нашето постчовешко бъдеще. Съображението на скептиците като него, свързано със социалния контрол, също би било интересно да се дискутира. По отношение на предложената и коментирана тук и по-нататък дисциплина „фармакометафизика“ – на стр. 415 се определя като даваща „фокус и посока на дебата за фармацевтичното когнитивно невроподобрене у хора посредством формулирането на ясни и специфични цели, изследователски въпроси и подходи. Тази дисциплина ще включва генетиката, фармакологията, правото и философията“ Въпросът ми е защо е „метафизика“? Според проекта на автора тя обхваща предимно емпирични дисциплини и има конкретни практически намерения по отношение на философската педагогика и хигиена, щрихирани от 462 стр. насетне. Също така дискусиата за човешкото подобрене (human enhancement) и когнитивното (както и моралното впрочем, което би било интересно да се интегрира например във философската педагогика и хигиена) е доста разработено вече поле и един от лагерите в дебата предлага свой много конкретен проект за разгръщането му - т. нар. трансхуманизъм. Би било любопитно екзистенциалната перспектива в настоящото изследване да се „срещне“ концептуално с този проект, най-малкото по повод например на ролята на човешкото тяло (като биологичен организъм и пресечна точка и на социални норми и културни образи). Всичко това, разбира се, са коментари и въпроси, които само свидетелстват за богатството и провокативността на предложеното изследване. То действително насочва към нови връзки и полета и стимулира читателя да размишлява върху интересно замислени и поднесени пресечни точки и концептуални засрещания.

Заклучение: Дисертационният труд има множество безспорни достойнства – много добра философска и интердисциплинарна култура, високо ниво на информираност в конкретните полета, които са във фокуса, усет за възможностите и необходимостта традиционни философски понятия и концепции да бъдат доразвити, преплетени с актуални проблематики и интердисциплинарно разработени. Посочените приноси са реални и текстът отговаря на изискванията за придобиване на научната и образователна степен „доктор“. Затова гласувам за присъждане на тази степен на Петър Димков.

8.11.2021 София

/доц. д-р Ина Димитрова/

OPINION

for the dissertation "Dynamics of creativity in the phenomenon of boundary situation" by Petar Dimkov

Assoc. Prof. Dr. Ina Dimitrova, Plovdiv University "Paisii Hilendarski"

The dissertation with which Petar Dimkov applies for the acquisition of the educational and scientific degree "doctor of philosophy" in the professional field 2.3. Philosophy (Contemporary Philosophical Theories) has a volume of 526 computer pages, organized in an introduction, three chapters, conclusion and bibliography. The latter consists of 572 titles.

The research is dedicated to the concept of boundary situation and in its focus is the relationship between creativity and boundary situations. Central to the proposed conceptualization is the legacy of Karl Jaspers, although the work presents comprehensively and additionally touches on and comments on a number of other authors. The first part "Author's notes to the reader" presents the main theoretical scheme and which is subsequently applied to various fields. It also involves elements such as subject and object of the study, conceptual apparatus, working hypothesis, relevance of the issue, purpose and tasks, the argumentative course in the chapters that follow. This first step is approached professionally and ambitiously. Here and in the first chapter "The concept of "boundary situation" in the existential philosophy of Karl Jaspers" the key concept of boundary situation is reconstructed in detail as existential experience of "standing on the border", which precedes any mental experience and can serve as a mechanism for self-actualization (22 p.). It is directly related to our ability or capacity for creativity - active before and after the boundary experience (47 p.). The series of creative self-actualizations is ultimately our constant becoming of ourselves in the course of our lives, thought of as a work of art (29 p.). Therefore, the dynamics of creativity before, during and after experiencing boundary situations is identical with the dynamics of life itself in its entirety, authenticity and infinite self-improvement" (ibid.). Along with the skillfully conducted reconstruction and philosophical analysis, the potential of the dissertation's intention to process and work out this purely philosophical position "through neurophenomenological and neurophilosophical research", to develop it in an interdisciplinary spirit "and to think about the possible ways to overcome boundary situations, as well as to induce them, which would help in the further development of the concept and the experimental study of the phenomenon itself" (p. 49) is beyond any doubt. This intention unfolds in the next two chapters, but before commenting on them, I will just briefly remind that the cultural-philosophical context in which Jaspers was formed sheds additional light on the existential nature and function of boundary situations.

What I have in mind is the specific mindset and experience of the world, typical of the German cultural context of the late 19th and early decades of the 20th century, which has its strong impact on many central figures - from Jaspers and Heidegger to Spengler, Weber, Ernst Junger to Karl Schmidt – or the so called generation of "conservative revolutionaries" or "reactionary modernists" (Jeffrey Herf). This is the figure of determination, of existential resolve against the total openness (Entschlossenheit), of the ontological act of "decision," of the world-laying gesture of the sovereign (the so-called decisionism under Schmidt). It is, in fact, the basis of the well-reconstructed opposition in the dissertation between authenticity and mediocrity of non-authentic being, of das Man, of the mass impersonally existing in social roles, "attached" to us and hiding our authentic nature. Access to the existential authenticity in question is given to us by boundary experiences, one

of the most exemplary being the war or the so-called Fronterlebnis - the unique moment of existential risk, of Angst, and of "emergency" (Schmidt's state of emergency).

The second chapter "The science of the psycho-somatic complex against the philosophical consciousness" is extremely comprehensive in terms of design, reconstructed traditions and analyzed authors. This is done in an informed and thorough way. Here I will mention some places that I think require further specification. For example, in the section "Introduction to the Study of Consciousness" we find an overly generalizing statement about modern „Philosophy of Mind and Cognition“, namely the thesis that "in philosophy, it is generally accepted that consciousness is always consciousness of something, that is, is intentional" (174 and 181 p.). This summary does not reflect the complexity of the field and, for example, the positions of such central authors as Daniel Dennett, according to whom we have just an intentional stance, which is a way of speaking characteristic of our everyday attitudes (folk psychology) and language. It should be noted that on page 256 Dennett is defined as a representative of the tradition that considers the subject as a homunculus, while in fact he is a major critic of this assumption, which he called "Cartesian theater."

I would also note that this extremely rich and influential perspective - the analytical philosophy of mind - is too hastily set aside, given that the author's intention is to present state of the art in the field. Of course, there are always restrictions, but for me the choice to mention it vaguely and to have Mechkov, Shingarov and Rubinstein present, no matter how important they are in their respective traditions, is unfounded. Similarly in the subsections of this chapter - cognitive science, philosophy of emotions; affective science, functional neuroanatomy, reticular formation, limbic system, neuropsychopharmacology - which aim at a general introduction to the state of the relevant scientific fields and achievements (again state of the art), for me the selection of sources is a problem. In short - why in the overview of neuropsychopharmacology, for example, relies on Ivan Temkov and Georgi Uzunov from the 60s and 70s (with all due respect to these Bulgarian psychiatrists from the socialist period) and not on leading contemporary publications and handbooks for example?

The third chapter "Dynamics of creativity in the phenomenon of" boundary situation "" covers the main, contributing part of the study and contains very good ideas such as the idea of creativity as a miniature of a boundary situation, the outlining of a project for philosophy of creativity, the application of the concept of "flow" as well as a particularly insightful and well-crafted analysis of Victor Frankl's logotherapy. The section on psychedelics and boundary situations and the one on depressive-pessimistic realism are also very interesting and deep-going. The presentation of depressive states as "an adaptive process in which, through the application of a thought process characterized by analyticity and rumination, complex, mostly social problems are explained and perhaps solved" (379 p.) can be thought of as an important contribution to social psychiatry.

Here the choice of sources partly raises the question outlined above - why leading sources are Bulgarian psychiatrists from the 60's, 70's, 80's. For me, such approach is problematic because the logic of referring in an academic text is to follow the authors who have introduced the concept, or the authors, which are most representative of the field, or the authors who are most relevant currently. In this sense, Bulgarian psychiatric works can be a wonderful source if the goal is to see what certain diagnoses looked like in socialist psychiatry 50-60 years ago and how certain diagnoses were treated, but if we make a state of the art we should refer for example to the numerous handbooks from recent years.

These subsections are followed by "Philosophy of Human Cognitive Pharmacological Improvement: The Genesis of Pharmacometaphysics", which is the last one I will focus on in this opinion due to the

limited scope of the genre - although the dissertation, like any broad and thorough philosophical endeavor allows and provokes much more reflection. Its task is to discuss pharmacological-cognitive enhancers, in their "point of contact with existential philosophy and especially with experiences during boundary situations, insofar as they appear as a means of combating negative experiences within boundary situations." (394 p.). This research perspective undoubtedly is particularly promising and is one of the contributing ideas in the analysis.

I would like to draw attention to a few small things, for example, the statement that pharmacological cognitive enhancers "are devoid of psychotropic and/or side effects and can be used without much risk of such side effects" (395 p.). Ritalin, for example, which is prescribed, especially in the United States, to children with ADHD cannot be defined as innocent in terms of long-term side effects. Additional critiques in this and other directions can be found, for example, in Francis Fukuyama (one of the most famous conservative authors in this debate), chapter "Neuropharmacology and Behavior Control" in his book *Our Posthuman Future*. The consideration of skeptics like him regarding social control would also be interesting to discuss in relation to the boundary experiences.

With regard to the proposed and commented on here discipline "pharmacometaphysics" - on page 415 is defined as giving focus and direction to the debate on pharmaceutical cognitive neuroimprovement in humans through the formulation of clear and specific goals, research questions and approaches. This course will include genetics, pharmacology, law and philosophy. "My question is why is it "metaphysics" since according to the author's project, it covers mainly empirical disciplines and has specific practical intentions in terms of philosophical pedagogy and hygiene, outlined from 462 pages onwards.

Also, the discussion about human enhancement and cognitive (as well as moral, which would be interesting to integrate, for example, in philosophical pedagogy and hygiene) is a well-developed field and one of the camps in the debate offers its very specific project for its development - the so-called transhumanism. It would be interesting to see how the existential perspective in the present study "meets" conceptually this project, at least in relation to, for example, the role of the human body (as a biological organism and the intersection of social norms and cultural images).

All these, of course, are comments and questions that only testify to the richness and provocativeness of the proposed study. It points to new connections and fields and stimulates the reader to reflect on novel intersections and conceptual encounters.

Conclusion: The dissertation has indisputable merits - very good philosophical and interdisciplinary culture, very good knowledge of the specific fields that are in focus, an awareness of the need for traditional philosophical concepts to be further developed, intertwined with current problems and interdisciplinary elaborated. The contributions indicated are real and the text meets the requirements for acquisition of the scientific and educational degree "Doctor".

8.11.2021

Sofia

/ Assoc. Dr. Ina Dimitrova /